

KUĆNO TEKSTILNO UMIJEĆE U SLUNJSKIM RASTOKAMA

ALEKSANDRA MURAJ
Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Kućna proizvodnja tekstila, koja je u prošlosti bila sustavnim dijelom kulturnih tradicija Rastočana, posve je napuštena sredinom 20. st. Na osnovi ishoda terenskog istraživanja provedenog u Rastokama 1969, a dopunjenog podacima iz drugih izvora, opisano je to nekadašnje umijeće u njegovu tehnološkom i ergološkom aspektu. Cio je kompleks analiziran i kao segment u ekonomici i kao pojava u strukturi socijalnih odnosa te seoske zajednice.

I.

Slunjske su Rastoke neobično naselje. Primjer su postignuta sklada između prirodnih datosti i oblika ljudskog egzistiranja na kakav se rijetko nailazi. Prirodna je ljepota toga kordunskog mjestašca raskošna, a ljudi koji su ga, i ne tako davno, odabrali za stalno prebivalište svoj su način života utemeljili na iskorištavanju bogatstva prirode. Ne narušivši u većoj mjeri ljepotu, razumno su se prirodi prilagodili.

U čemu je ljepota? U prvom redu u tekućoj vodi. Zelena rijeka Korana, čedo tridesetak kilometara udaljenih Plitvičkih jezera, stvorila je dubok kanjon na mjestu gdje će prihvatiti svoju lijevu pritoku Slunjčicu. A ova, još zelenija riječica meandarskog toka, oblikovala je na tom ušću deltu, dijeleći svoje vode u brojne potoke što se prelijevaju preko sedrenih stijena i terasa, te manjim ili većim slapovima strmoglavljaju u Koranu. Na svom putu prema srazu dviju voda probijaju se uz otoke i otočiće s bujnom vegetacijom; na nekima od njih ljudi su sagradili svoje nastambe.

U čemu je razumnost? U tome što su stanovnici tu tekuću vodu pretvorili u egzistencijalni izvor. Sagradili su uređaje u kojima su energiju vode iskoristili za posebne djelatnosti: mlinarenje i valjanje tekstila. Obavljajući te uslužne djelatnosti za susjede iz uže i šire okolice, osigurali su redovni izvor prihoda, razvili svojevrsni način života, čak oblikovali osebujni mentalitet.

No, kontinuitet življenja u tom naselju uz vodu nije osobito dug. Prema navodima Tome Žalca, autora dosad najpotpunije monografije o Rastokama, stalno je naselje nastalo sredinom 19. st. (Žalac 1990). Ne čini se to neočekivanim ima li se na umu povijesnu sudbinu područja Korduna u minulim stoljećima, a posebice mjesta Slunj, u čijoj se neposrednoj blizini nalaze Rastoke. Premda se kao feudalna utvrda u dokumentima Slunj spominje već u 12. st, istaknutu je ulogu imao u vrijeme dugotrajnih ratovanja s Turcima. Čak je tri i po stoljeća bio vojnim uporištem gornjohrvatske Vojne krajine. Živeći na isturenom položaju nemirnih granica između austrijskoga i Otomanskog Carstva, ti graničari nisu znali za sigurnu svakodnevicu. Tek krajem 18. st. nastaje mirnije razdoblje, u kojem se Slunj počeo razvijati u upravno, gospodarsko i prometno središte Korduna. Istodobno počinje pristizati i novo stanovništvo, poglavito iz predjela Like, od kojih su se neki odlučili zastalno naseliti uz rastočke mlinove. Dok Franz J. Fras u svojoj *Topografiji karlovačke Vojne krajine iz 1835.* navodi samo mlinove, ne spominjući još stambene zgrade (Fras 1988, 220), dotle Vinko Sabljarić u svom *Miestopisnom rječniku iz 1866.* spominje već hrpu kuća u Rastokama (Žalac 1990, 64).

Preci suvremenih obitelji Holjevac, Jareb, Kovačević, Moćan, Petrović, Skukan, Štefanac, Vučeta, Žalac sagradili su tada na jezičcima tla uz vodene tokove stambene zgrade. Posegli su pritom za materijalom što im je bio nadohvat ruke: kamenom za temelje, hrastom kitnjakom za stijene od tesanih greda, te šindrom ili slamom za krovove. A one nevelike prostore tla kojima su raspolagali unutar naselja okružena vodom, rabili su kao gumna, sjenokoše ili kulivirali u vrtove. Jer, premda su se Rastočani bavili mlinarenjem - što im je zacijelo osiguravalo određeno blagostanje - živjeli su usto i zemljoradničkim načinom života. Osnovne životne namirnice stvarali su sijući pšenicu, sadeći kukuruz, krumpir, grah. Iskorištujući žitne viškove što su ih mlinarenjem sticali, zaokruživali su proizvodni ciklus tovljenjem svinja. Uz uzgoj goveda i peradi, neophodnih u svakom kućanstvu, poneki su se Rastočani bavili i trgovinom konja, što je, pak, imalo značaj prestižne djelatnosti.

U strukturi takva načina života, što se dobrim dijelom temeljio na autarkičnom gospodarenju, vlastitim su umijećem namirivali i većinu kućnih potreba u tekstilu, kako za odjeću tako za posteljno rublje i posoblje. O sirovinama od kojih su izrađivali tekstil, postupcima što su ih pritom primjenjivali te pomagalicama i uređajima kojima su se služili, bit će ovdje riječ.

Terensko istraživanje o zadanoj tematici bilo je u Rastokama poduzeto u nekoliko navrata od početka 60-tih godina, a posebno intenzivirano u 1969. U to je doba proizvodnja, a djelomice i dorada, domaćeg tekstila u najvećoj mjeri već bila napuštena. Mnogo štošta od materijalnog inventara, posebice pomagala i naprava što su bile prijeko potrebne u tehnološkom procesu, nije više bilo u uporabi, čak

nije više ni postojalo u rastočkim kućama. Ali sjećanje na to nekadašnje umijeće bilo je u tadašnjih stanovnika još živo. Potvrdilo se da je kućna proizvodnja tekstila nekoć doista bila sastavnim i nezaobilaznim dijelom rastočke svakodnevice. Posvemašnje napuštanje toga umijeća zbilo se sredinom stoljeća, preciznije u doba drugog svjetskog rata, kad se uostalom i u mnogim drugim segmentima promijenio život seljaka. Opis što slijedi stoga je najvećim dijelom rekonstrukcija. Pa kao i svaka rekonstrukcija u nekim je svojim sastavinama neizbježno manjkav, unatoč tome što se u istraživanju tragalo za svakim mogućim detaljem do kojeg se moglo doprijeti. U najvećoj mjeri opis se odnosi na djelatnost kakva se primjenjivala u 20. stoljeću, jer mu je uporište bilo u iskazima ljudi rođenih između 1874. i 1919.¹

II.

Primarna prerada sirovina

Konoplju i lan, osnovne tekstilne sirovine, svakog su proljeća Rastočani sijali na nedalekim poljima. Kad su biljke u kolovozu dozorile, počupali su ih, te ponajprije rasprostrli po kakvoj klupčici da bi otukli sjeme. Radili su to *prakljačom*, drvenom lopaticom kraćeg drška i valovite donje strane, kojom su se inače pomagali pri pranju rublja. Otučene vlati slagali su u rukoveti (*ručice*), a od dvadeset ručica sastavljali snop. Snopove bi odnijeli u plićake Korane na *namaćanje*. Pojedina kućanstva nisu imala stalno mjesto na rijeci za namakanje, ali je bilo važno da se izabere takvo gdje je bilo kamenja kojim su učvršćivali snoplje, da ih tok rijeke ne odnese. Prema zapisu Milana Holjevca u koranskim plićacima snopove nisu namakali samo Rastočani već i susjedi iz oklonih sela. Snoplja je bilo toliko da je voda u doba namakanja na tim mjestima bila još intenzivnije zelena (Holjevac 1988, 2). Proces omekšavanja drvenih dijelova biljke trajao je osam do deset dana; nakon toga valjalo ih je još isprati u rijeci, odstraniti lišće i prosušiti. Razvezane snopove poslagali su uspravno poput piramide ili su ih plegli na zemlju. Neki su za to odabrali mjesto odmah na obali uz Koranu, dok su ih drugi prenijeli kući i ondje sušili na travi. Sušenje je većinom trajalo između tri i pet dana, ovisno o vremenskim prilikama.

Nakon omekšivanja slijedilo je mehaničko odstranjivanje drvenastih dijelova biljke. Ono se u Rastokama provodilo u tri faze uz pomoć triju pomagala. Najprije se osušeno snoplje *stupalo* na drvenoj *stupi*. To je oveća naprava, položena cijelom dužinom na zemlju, sastavljena od dva masivna, međusobna spojena dijela od kojih je gornji pomičan. Na jednoj su im strani uzdužni žlijebovi (*zubi*) - dolje tri, gore četiri - koji prijanjaju jedan uz drugi. Pri *stupanju* morale su sudjelovati dvije osobe. Jedna, u pravilu je to bila žena, sjedila je na tlu uz napravu te umetala u zijev *stupe* rukoveti osušenog i od sunca ugrijanog snoplja. Za to je vrijeme druga

¹ Najviše sam se služila iskazima ovih kazivača: Kata Petrović, rod. 1874; Toma Moćan, 1884; Barka Holjevac, 1882; Manda Moćan, 1898; Marica Petrović, 1904; Zvonko Holjevac, 1913; Ivica Kovačević, 1919.

osoba, većinom muška, stajala na *stupi* te pokretom noge dizala i spuštala gornji dio. Na taj su način lomili stabljike, a drveni su otpaci (*pazder*) letjeli uokolo. Vlaknastu sirovinu što je nakon stupanja preostala nazivali su *lakno*.

Potom je na red došao posao s napravom što su je u Rastokama nazivali *tukača*. I ona je sastavljena od pomičnog i nepomičnog dijela s dva uzdužna žlijeba. No, *tukača* nije tako masivna kao stupa, pa se i posao s njom obavljao samo rukama. Žena je jednom rukom provlačila *lakno* preko *zuba*, dok je drugom udarala po njem gornjim dijelom *tukače*. U ovom se dijelu procesa - Rastočani su ga nazivali *šmrcanje - lakno* u još većoj mjeri oslobađalo *pazdera*.

Još je slijedilo udaranje napravom koju nazivaju *trlica*, a kojom se po vlaknu udaralo nekom vrsti drvena noža. U rastočkim su kućanstvima upotrebljavali *trlice* oblikovane u dvije varijante. U jednoj je žlijeb s umetnutim nožem bio učvršćen u četiri noge pa se *trličalo* stojeći, a u drugoj je u postolje žlijeba bilo usađeno sjedalo, pa se *trličanje* obavljalo sjedeći. Time su svi drvenasti dijelovi bili izlomljeni i odstranjeni, pa je od prvotnog *lakna* na kraju ove faze prerade nastalo *povesmo*.

Drvenasti su se otpaci bacali u smeće. Međutim, oni Rastočani čije su kuće ili gospodarske zgrade bile pokrivne slamom, skupili su *pazder* i njime začepili eventualne šupljine na krovu.

U nastavku *povesmo* se trebalo iščešljati (*mikanje*) uz pomoć pomagala sa željeznim zupcima, nazivanih *grebeni*. Dok su *stupe*, *tukače* i *trlice* ljudi u selu znali sami napraviti, *grebene* su izrađivali Cigani. Rastočani su ih nabavljali na slunjskom tjednom sajmu što se održavao svakog četvrtka. Za *mikanje* su bila potrebna dva grebena: jedan s rjeđim zupcima - za prvu fazu češljanja, a drugi s guščima - za drugu fazu. Time se ujedno vlakno i klasificiralo u tri grupe prema debljini niti. Finije (*povesmo*) bilo je namijenjeno tkanju platna; grublje (*kudelja*, *kudilja*) tkanju debljih ponjava i vreća, a najgrublje (*papučki*) izradi konopca i konca. Time je pripremna faza prerade bila dogotovljena a pročešljano i klasificirano *povesmo*, smotano u obliku pletenice (*smatanica*), spremno za drugu fazu posla.

Osim sirovina biljnog porijekla, u Rastokama su za proizvodnju tekstila upotrebljavali i vunu, mada se nisu bavili uzgojem ovaca. Vunu su kupovali također na slunjskom sajmu od ljudi iz okolnih sela kojima je ovčarstvo bilo jednom od primarnih gospodarskih djelatnosti. Ta je vuna bila posve neobrađena, tek ostrižena. Stoga su je Rastočani morali ponajprije očistiti. Potopili bi je u koritu s toplom vodom i ostavili dva do tri sata da se prljavština otopi. Potom bi je rukama protrljali i ispirali u nekoliko hladnih voda, pa iznijeli napolje i ostavili na hrpi da se osuši.

I vunu je trebalo raščešljati. To se postizavalo ponajprije pukim razvlačenjem prstima (*skubenje*), a zatim preko posebnih pomagala. To su *grdaši* koji su, za razliku od *grebena*, imali kraće zakrivljene željezne šiljke. *Grdašilo* se istodobno s parom *grdaša*, određenu količinu vune stavilo se na donji *grdaš*, a gornjim se raščešljavalo. Time su pramen (*plastić*) po pramen izvlačili i smatali ga u hrpicu (*kudeljica*, *kudilja*). Poput lanenog i konopljinog *povesma* i vunu su pritom klasificirali, jer je oštrija i grublja bila namijenjena tkanju, a mekša i finija pletenju.

Proizvodnja tekstilne niti

Poput većine naših sela i u Rastokama se predenje obavljalo preslicom i vretenom. Prema klasifikaciji preslica upotrebljivanih na južnoslavenskom prostoru, a koja obuhvaća dvanaest osnovnih tipova (Barlek 1984, 8), u Rastokama su bile u upotrebi preslice kopljastog tipa. U vrijeme terenskog istraživanja 1969. u ponekim ih se kućama moglo još vidjeti. Sve su preslice bile istovjetne osnovnim oblikom, ali su se razlikovale ukrasom izvedenim na plohi koplja. Bilo ih je s posve glatkom plohom bez ikakva ukrasa, tek zarezanih rubova, ali i s površinom dekoriranom tehnikama crtoreza, rovašenja ili na proboj. Prevladavali su geometrijski motivi ukrasa. Primjerak preslice što je za zagrebački Etnografski muzej nabavljen 1941, osim već spomenutih ukrasnih tehnika bio je dekoriran i inkrustacijama crvenog i crnog pečatnog voska (inv. br. 13767; Barlek 1984, 31). Raznolikost ukrasa posljedicom je različite provenijencije tih predmeta. Naime, preslice, kao i vretena, nisu izrađivali Rastočani, već su ih nabavljali na sajmu od seljaka iz okolice.

Laneno odnosno konopljino *povesmo* ili vunenu *kudeljicu* pričvršćivali su uz koplje preslice vunenom uzicom (*sveza*). U tom su se malom detalju očitovala i neka obilježja dobnih grupacija Rastočanki. Djevojke i mlade snahe *svezu* bi isplele od raznobojne vune, dok su žene starije dobi odabrale jednobojnu. Prelo se većinom sjedeći: preslicu bi zatakle za pojas, prstima lijeve ruke izvlačile su iz *povesma* i upredale nit (*pukanje*), a desnom namotavale (frkanje) na vreteno. Pri predenju konopljina ili lanena vlakna desnom se rukom stalno hvatala i slina iz ustiju, pa se njom vlažila nit; za vunu to nije bilo potrebno. Upitane zašto to rade, kazivačice su odgovorile: "*Mora se opljunuti jer se mokro bolje suče.*" Događalo se da je na početku predenja vreteno bilo još odviše lagano, pa nije htjelo stajati u posve okomitu položaju. Tad bi prelje donji kraj vretena otežale nabodenim krumpirom.

Oblikovanu tekstilnu nit nastalu predenjem u Rastokama su nazivali *preja*.

Predenje je individualni posao, pa se u mnogim našim krajevima nerijetko susretao prizor u kojem su žene - nadzirući, primjerice, stoku na paši - ujedno u hodu i prele. Ipak je često poprimalo i značenje kolektivnoga posla, podignutog na razinu društvenog domjenka. Riječ je o *prelu*, neobveznom večernjem sastanku prelja, priređivanom u pojedinoj seoskoj kući, kojem bi se pridružio i muški, poglavito mlađi, svijet. Da su i u Rastokama *prelâ* bila nekom vrstom seoske zabave, potvrđuje i pjesmica što su je kazivači citirali:

"Išla cura na prelo,
Pa izgubila vreteno.
Naš'o dragi pa joj ne da,
Dok ne pođe za njega."

No, da je usto *prelo* zadržalo i svoj primarno radni značaj, pa se vodilo računa o tome koliki će te večeri biti radni učinak, ilustrira podatak da su djevojke uoči odlaska na *prelo* pile rasol s uvjerenjem da pospješuje jače lučenje sline, toliko potrebne za vlaženje preje.

Opis pripremanja *preje* nakratko ću prekinuti da bih upozorila kako su žene u Rastokama uz ostalo same izrađivale i konac za šivenje. Za tu bi svrhu ponajprije

isprednu *preju* od najgrubljih vlakana, već spomenutih *papučaka*. Potom su ispredenu nit udvostručile (*preduplanje*) tako što su je u jedno klupko istodobno namotavale s dva vretena. No, obje je niti trebalo još čvrsto usukati u jedinstvenu nit, za što su rabili malo pomagalo s nazivom *frk*. Riječ je o kraćem štapiću s polukuglastim zadebljanjem, u čijem je središtu uglavljena kuka. Klupko s dvostrukom niti žene su stavile u posudu s vodom, početak niti učvrstile za kuku *frka*, a zatim *frkom* klizile po svom bedru gore-dolje, izazvavši na taj način ravnomjerno usukavanje. Cijeli se postupak mogao i ubrzati ako se radio s uzvišice, jer se u kraće vrijeme postigla veća dužina. Praktične Rastočanke u tom su se slučaju popele na most koji iznad Donjih Rastoka dosta visoko premošćuje Koranu. Jedna bi žena s klupkom u lončiću stajala na mostu, dok bi druga, sjedeći na obali rijeke desetak metara ispod mosta, *frkom* sukala konac.

Vratimo se *preji* koja je, premda sad već u obliku pripremljene niti, zadržala svoju prirodnu boju što, ovisno o vrsti lana ili konoplje, varira od žućkastosmeđe do zelenkastosive. Naredni je posao bio izbjeljivanje, razumije se, *preje* biljnog porijekla. Vunena nit po pređenju nije zahtijevala nikakvu dodatnu obradu, izuzevši u nekim slučajevima bojenje.

Da bi se *preju* moglo izbjeljivati, trebalo ju je s vretena premotati u velike svitke, a pritom se istodobno određivala i količina ispredene niti što će biti potrebna za izradu buduće tkanine. Pomagalo što su ga u toj tehnološkoj fazi upotrebaljivali nazivaju *rašak*. Oblikovan je poput slova T: štap, dugačak približno 110-115 cm, na jednom kraju završava rašljastim izdankom, a na drugom poprečnom daščicom. Pri motanju žena je *rašak* držala u sredini štapa. Nit je vodila od jedne strane gornje daščice (*s jednog brka*) prema donjoj rašlji, ondje je ukrstila te vodila prema drugoj strani daščice (*na drugi brk*); otuda je opet vraća na rašlju, pa tako istim redom dalje.

Mašući *raškom* gore-dolje žena je usput i brojila niti. Od dva sustava brojenja, šezdesetinskog i desetinskog, koji se u tekstilnom rukotvorstvu primjenjuju (Eckhel 1988, 28) u Rastokama je u upotrebi bio šezdesetinski. U njemu se najmanja jedinica sastoji od tri niti (*žice*), koje čine jednu *čišanicu*, a dvadeset *čišanica* čini jedno *pasmo* ($3 \times 20 = 60$). Većinom se na *rašak* odjednom namotalo do deset *pasama*, što je iznosilo jedan *polutak* ($10 \times 60 = 600$).

Namotanu i odbrojenu *preju* potom se skinulo s *raška* te podvrglo izbjeljivanju i omekšavanju. U tu su svrhu u nekadašnjim seoskim domaćinstvima upotrebljavali prosijani pepeo od izgorena drveta (*lukšija*). U dubeno korito (*načke*), kakvo su inače rabili kod pripremanja krušnog tijesta, pomiješali bi *lukšiju* s mlačnom vodom, u njoj potopili *preju*, te je nakon nekog vremena istiskali rukama (*žmikanje*) da je omekšaju. Slijedilo je *parenje*: Stavili bi je u kabao, pokrili *lukšijom*, prelili kipućom vodom i ostavili preko noći. Sutradan su je isprali, pa ako se pokazalo da nije jednako izbijeljena (*da je perasta*), postupak parenja bi ponovili. Dogodi li se da i taj put nije bila postignuta očekivana bjelina, parilo se i po treći put, ali tad su *preju* u koritu izmiješali s rubljem, koje ju je - smatrali su - štitilo da ne izgori. Izbijeljenu *preju* valjalo je još isprati i osušiti.

U daljem ju je postupku opet trebalo premotati, ovaj put iz svitaka u klupka. Za taj su posao u Rastokama raspolagali vitlom u dva oblika: križnim i uspravnim.

Križno su nazivali *vitlenka*. Njezin pomični dio, sastavljen od dviju križno postavljenih letava, nasaden je na nepomični stalak. Na sva četiri kraja ukriženih stranica bila su usađena vretena preko kojih bi se napeo *polutak*. Ravnomjernom vrtnjom pomičnog dijela *vitlenke* nit se odvajala od *polutka* i bez teškoća namotavala u klupko. Uzdužno se vitlo (*kola za preju*) sastojalo od dva pokretna valjka, sastavljena od šipki, čije su osovine bile usađene u uspravni okvir. *Polutak* se pri namatanju napeo preko valjaka (*kola*).

Omekšana, obijeljena i u klupka namotana *preja* podobna je za tkanje. Znano je da se tkanje sastoji od međusobnog prepletanja dvaju sustava niti: uzdužnoga, tzv. osnove i poprečnog, tzv. potke. Stoga se prije tkanja morao obaviti još jedan važan postupak: pripremanje osnove (*snovanje*). Iz prethodnog opisa moglo se zapaziti da svi dosad spomenuti poslovi u okviru tehnologije kućnog tekstila nisu zahtijevali posebno umijeće, pa je njima u pravilu ovladala gotovo svaka seoska žena. Sa snovanjem je bilo drugačije. Riječ je o poprilično složenoj vještini kojoj su bile vične samo pojedine osobe u selu. U toj je prilici, naime, trebalo već kod namatanja odrediti širinu i dužinu buduće tkanine, te tako razbrojati niti da se pri uvođenju u tkalački stan odmah mogu odvojiti u parnu i neparnu grupu.

U Rastokama su pri *snovanju* sudjelovale dvije žene i pritom su im bila potrebna dva pomagala. Jedno od njih, prilično veliku rotirajuću napravu, ovdje nazivaju *vital*. Sastavljena je od središnje osovine oko koje se pokreću dva međusobno ukrižena četverostrana okvira. Na jednoj od gornjih te jednoj od donjih stranica okvira daščice su s drvenim klinovima (*križi*). Gornji kraj osovine *vitla* umetao se u rupu što su je baš za tu svrhu izdubli u stropnoj gredi sobe, dok se donji usađivao u stalak, najčešće trupac, položen na pod. Uz *vital* na podu je stajalo deset do dvanaest lonaca, a u svakom od njih po jedno klupko *preje*. Drugo neophodno pomagalo pri snovanju bila je neka vrst drvene lopatice (*špriklja*), koja je uz uzdužne rubove imala šest do deset izdublenih rupica (*okice*). Kroz svaku je rupicu bila provučena nit jednoga od klubaka iz skupine lonaca, pa je *šprikljom* žena odjednom mogla voditi dvanaest do dvadeset paralelnih niti.

Namatanjem se počinjalo odozgo pa se mnogostruku *preju* najprije *premetne preko čina*, tj. niti su se ukrižile preko gornjih klinova. Zatim su ih, uz lagano rotiranje *vitla*, spiralno namatale do donjih *križa*, gdje se opet *premetnu preko donjih čina*. Tad se smjer vrtnje mijenja pa se niti spiralno namotavaju prema gore. Jedna je žena okretala *vital*, a druga sa *šprikljom* u ruci vodila niti. *Prematanje preko čina* omogućuje da se prilikom uvođenja u tkalački stan osnovu podijeli na parne i neparne niti.

I pri *snovanju* brojilo se u već poznatom sustavu: tri niti čine *čišanicu* a deset *čišanica* čini *pasmo*. Uobičajeno je bilo da se odjednom osnuje dvanaest, četrnaest, najviše šesnaest *pasama*. Kad je sva predviđena količina bila nasnovana gornji i donji kraj niti čvrsto su svezale. Tad je jedna žena držala *vital* u nepomičnu položaju, a druga je polako, s obje ruke skidala osnovu, provlačeći je i namatajući kao da plete pletenicu. U toj tehnološkoj fazi *preja* mijenja naziv u *osnutak*.

Znatno je jednostavnija bila priprema niti za potku (*vtutak*). Dovoljno je bilo *preju* namotati na kalem, manju drvenu cijev (*civ*). Radilo se to upotrebom pomagala pod nazivom *sukalo*, vodoravnoj osovini usađenoj u drveno kolo. Cijev s

učvršćenom niti natakli bi na osovinu koja se stavljala u pogon rotacijom kola. Savršeniji tip *sukala*, kakvog sam još 1969. zatekla u Rastokama, stavljao se u pogon ručicom koja je rotaciju prenosila na sustav kolotura.

Tkanje i pletenje

U prošlosti gotovo je svaka kuća imala tkalački stan. Prema izgledu i konstrukciji rastočki, nazivan *krosna*, pripadao je tipu tkalačkog stana s vodoravno položenom osnovom. Osnova je bila učvršćena na velikom drvenom valjku (*gornje vratilo*), smještenom uz stražnji dio *krosne*. Sprijeda je bio drugi valjak (*donje vratilo*) na koji se namatata izatkana tkanina. Oba su vratila usađena u temeljni okvir *krosne* koji povezuje i ostale konstruktivne dijelove. Tu su dvije vodoravno položene šipke (*cipići*), koje se u blizini stražnjeg vratila umeću u *čin osnutka* da bi se lakše odvojile u grupe niti, tj. da bolje zijeva. Sve su niti *osnutka* provučene kroz dvije ili četiri *ničalnice*, uokvireni niz končanih petlji. *Ničalnice* su preko drvenih kotačića (*škripci*) obješene o gornji dio *krosne*, a na donjem dijelu spojene s polugama (*podložnjaci*). Svaka je nit osnovne provučena kroz petlju *ničalnice*. Pritiskom noge na *podložnjak* jedna se *ničalnica* diže, druga istodobno spušta. Time se stvara otvor, tzv. zijev. Pritiskom na drugi *podložnjak* druga se *ničalnica* diže, a prva spušta stvarajući tzv. protuzijev. Ispred *ničalnica* pred tkaljom je bio još jedan važan konstruktivni dio *krosne* - *brdo*. Riječ je o gustoj rešetki napravljenoj od slijepljenih drenovih lamela. *Brdo* je umetnuto u okvir nazvan *bila*. Svrha je *brda* dvostruka: svojim nepomičnim položajem omogućuje da sve niti *osnutka*, provučene kroz reške budu podjednako udaljene jedna od druge. A kad ga, nakon zatvaranja zijeva, tkalja naglo povuče prema sebi, ono sabija teksturu tkanine.

Izrađivanje *brda* za krosnu specifična je seoska djelatnost, koja je zahtijevala određenu umješnost. U vrijeme istraživanja, 1969, njome su se još bavili seljaci iz nedalekog sela Cvijanović-Brdo.

Tkalje su u svojoj opremi za tkanje raspolagale s nekoliko *brda*, jer su ona što su ih rabile za vunene tkanine imala deblje i rjeđe lamele od *brda* upotrebljavanih za platnene tkanine. Na *brdu* je, osim toga, bilo urezima označeno koliko mogu sadržavati *pasama*, tj. koliko će biti široka tkanina. Tkalji je to bilo itekako važno da bi znala na kojem će mjestu početi s uvlačenjem *žica*. Za vrijeme tkanja osnova je morala biti maksimalno napeta. Zbog toga su vratila bila učvršćena polugom umetnutom u zupčasto kolo, što ga na prednjem vratilu nazivaju *kuja*, a na stražnjem *zaprezač*.

Vutak se u *osnutak* provlači jednim zamahom *čunka*. Riječ je o drvenu okviru u obliku ladice na čijoj je središnjoj osovini kalem (*civ*) s namotanom žicom *vutka*.

Kako je već spomenuto, tkanina koja na stanu nastaje namata se na prednje vratilo. Važno je da tkanina bude jednake širine. To se postizava uz pomoć tzv. raspinjača, dvodjelne drvene šipke koja se regulacijom preko klinova i rupica

prilagođuje širini tkanja. Pri tkanju raspinjač se stalno ubada u rubove netom otkane tkanine.

U toku tkanja tkalja je sjedila na klupi koja je također sastavni dio *krosne*. Osim *krosne*, u Rastokama nisu bile u upotrebi nikakve druge tkalačke naprave.²

Vrijeme za tkanje bilo je zimi, u doba kad miruju poljodjeljski poslovi. Tad bi Rastočanke skinule dijelove rastavljenih *krosni* s tavana, sastavila ih i smjestila u sobu. Posegnule bi za *osnutkom* što su ga još u ljetnim mjesecima pripremile, da bi ga položile (*navijanje*) na *krosnu*. Pritom su kao pomagalo rabile drvene *grabljice*, zupčasti okvir u koji će ravnomjerno rasporediti *osnutak* od onog mjesta gdje se *premetao čin* pri snovanju. U sam *čin* uvele su *cipiće*, podijelivši *osnutak* na parnu i neparnu grupu niti. Kad su *cipići* bili uvučeni jedna je žena s *grabljicama* u rukama stala pred stražnje vratilo na koje je druga polako i pažljivo *navijala osnutak*. Kad je cijela dužina osnove bila namotana, počelo se s uvođenjem (*upelavanje*) niti u *ničalnice* tako da se kroz svaku petlju provukla jedna *žica*. Nastavilo se s uvlačenjem u *brdo*, pri čemu je jedna žena prstima dodavala nit po nit, a druga ih je prihvaćala iglom i po dvije provlačila kroz svaku rešku *brda*. Kad je i to bilo obavljeno, krajeve *osnutka* svezale bi u čvorove, pritiskom noge na *podložnjake* načinile zijev, te kroz čvorove provukle šipku. Nju su, zajedno s početkom osnove privezale o prednje vratilo vrpcom koju nazivaju *prtkavača*.

Ako bi se pri uvlačenju niti u *brdo* umjesto jedne u rešku uvukle dvije niti, tu su pogrešku nazivale *sestrenica*; a ako je pri tkanju slučajno pukla *žica*, kazale su da je nastao *taščac*.

Stupanj važnosti što se u nekadašnjoj seoskoj sredini pridavao tkalačkom poslu može se prepoznati i u nekim društvenim pravilima ili uvriježenim vjerovanjima. Primjerice, ako je netko od susjeda ušao u kuću za vrijeme dok se snovalo ili navijalo, morao je umjesto pozdrava izustiti: "Bože daj sreću!" To je formula što ju je i inače trebao uputiti kao želju za uspjehom osobi pri obavljanju važnog posla s neizvjesnim ishodom: pri oranju, sisanju usjeva, rojenju pčela i sl. Vjerovalo se, naime, da bi neizgovaranje formule moglo izazvati neuspjeh.

Opasan je, pak, trenutak nastupio kad je tkanina bila posve dovršena, pa je trebalo odrezati niti kojima je osnova bila pričvršćena uz vratilo. Kao da je odvajanje gotove tkanine od tkalačke naprave sadržavalo neku skrivenu magijsku snagu, pa su za vrijeme rezanja niti svi muškarcima morali izaći iz kuće. Suvremeni kazivači nisu znali izričito navesti razlog tomu, ali su zacijelo vjerovali da bi muškarcima koji su ostali u kući kad se režu *urežnjaci* to donijelo nesreću. Takvo je vjerovanje zabilježeno i izvan Rastoka. Tako je Ferdo Hefele zapisao da su negdje kao zaštitno sredstvo u tom času prevrtali i sjedala u kući, a "... muška djeca moraju iz kuće izaći, jerbo ako bi koje u taj tren bilo pod krovom, ostat će (poginut) na vojsci." (Hefele 1930, 13). Nakon te operacije *urežnjake* bi u Rastokama bacili u smeće.

² Vrpce što su ih ranije rabili za uvlačenje u gaće (*brabušnjaki*) a za koje je znano da se u nekim krajevima tkaju na jednostavnim tkalačkim napravama, u Rastokama su izrađivali prepletanjem niti prstima.

Koliko je još krajem 60-tih godina bilo moguće rekonstruirati, rastočke su tkalje primjenjivale tri osnovne tkalačke tehnike. Od njih je najjednostavnija ona pri kojoj se radi s dvije *nićalnice* i s dva *podložnjaka*. Pri takvu tkanju "nit potke" - kako je to opisala Nerina Eckhel - "naizmjenično prolazi ispod dignutih i iznad spuštenih niti osnove u zijevu, te omjer niti u raportu, jedinici veza koja se ponavlja u dužinu i širinu tkanine, iznosi 1:1" (Eckhel 1988, 33). Rastočki je naziv za tu tehniku *jednožic*.

Nešto je složenija bila tehnika u tzv. vezu kepera. Za takvo je tkanje trebalo četiri *nićalnice* i isto toliko *podložnjaka*. Niti osnove i potke ovdje u raportu dolaze u omjeru 1:2, 2:2, 3:1, a svaki naredni red potke stepenasto je pomaknut u lijevu ili desnu stranu. Promjenom redoslijeda pri uvođenju niti osnove u *nićalnice* postiže se vez povratnog ili šiljastog kepera s motivom "riblje kosti" (Eckhel 1988, 33). Uzorak "riblje kosti" u Rastokama nazivaju *redi*, a tu tkalačku tehniku *krugovato*. Ferdo Hefe, koji se u Rastokama zatekao oko 1887, zapisao je da tkanje u četiri niti nazivlju *krugovato-čudnovato* (Hefe 1938, 19).

Treća tehnika što su je primjenjivali nastala je također uz pomoć četiri *nićalnice*. Ritmičkim mijenjanjem *podložnjaka* dobivao se u jednoboju tkanju karirani uzorak, što ga u Rastokama nazivaju *na kockice*.

Valja još spomenuti i jednu ukrasnu tehniku, tzv. ulaganje pramenova. O njoj će biti više riječi uz proizvodnju runastih pokrivača *biljaca*.

Što je sve pripadalo asortimanu rastočkih tkalja? Ponajprije *laneno platno*, tkanina kojoj je i osnutak i vutak bio od lanene *preje*, kao što je *povesmena drma* bila izatkana u osnovi i potki od konopljine *preje*. U razdoblju poslije prvog svjetskog rata započelo se i tkanjem miješanih platna. Ponajprije su domaćoj lanenoj ili konopljinoj niti dodavale kupovni *končec* (vrsta jako usukanog tankog pamučnog konca). Postupno sve su rjeđe tkale domaćom *prejom*, a sve češće proizvodile platno od mješavine (*smjesa*) *končeca* i industrijski proizvedene pamučne niti.

Bez obzira na primijenjeni materijal ili tehniku sve platnene tkanine u Rastokama nazivaju skupnim nazivom *drma*. Od *drme* su izrađivali dijelove svakodnevnih odjeće (dječje košuljice, ženska oplećja i podsuknje, muške košulje i gaće), zatim posteljno rublje i ručnike kao i posoblje (stolnjake, zavjese). Platno za odjeću tkale su tehnikom *jednožic* od lana, *povesmene drme* ili - u posljednjem razdoblju - od *smjese*. O tome svjedoče i dva kompleta muških košulja i gaća iz zbirke Etnografskog muzeja u Zagrebu, otkupljenih u Slunju 1966. (inv. br. 24040 i 24041). Posteljno rublje, osobito *plahte*, također se tkalo u *jednožic* i to većinom od *povesmene drme*. Za izradu stolnjaka i ručnika najčešće se upotrebljavalo *smjesu* (*končec + preja*), a tkalo na *kockice* i *krrugovato*. U zbirci Etnografskog muzeja u Zagrebu čuvaju se dva ručnika od *končeca* i *preje* izrađena na *kockice* (inv. br. 25045 i 24046).³ Razumije se da su ove mlinarske žene u svom asortimanu imale i

³ Jedan je ručnik 94 cm dugačak i 34 cm širok, s ukrasom od tri poprečne paralelne crvene pruge, smještene na 8 cm udaljenosti od ruba. Drugi je također 33 cm širok, 90 cm dugačak s dvjema posve uskim crvenim prugama.

vreće. Tkale su ih od konopljinine *preje* kombinirajući za osnovu prvu klasu niti (*povesmo*), a za potku drugu klasu (*kudelju*).⁴

Uz *preju* rastočke su tkalje u proizvodnji tkanina upotrebljavale i vunenu nit, većinom u prirodnoj bijeložučkastoj ili smeđoj boji. Tek bi manju količinu bojili kupovnim anilinskim bojama. Od nekadašnjih tradicija spravljanja domaćih boja u upotrebi se najduže zadržalo bojenje u crno. Za to su rabili koru od johovine (*jošić*), koju se moralo kuhati čitav dan. U ohlađenu otopinu potopili bi vunenu nit, koja je nakon nekog vremena stekla intenzivno crnu boju velike trajnosti. Na isti su način Rastočani bojili i gotove vunene tkanine ili pletenine.

Od vune se tkalo pokrivače. Najpoznatije su bile *suklenke*, tkanine kojima je i osnova i potka vunena, a tkane su tehnikom *krugovato*. Rastočke su *suklenke* bile uvijek od nebojene vune naspram šarenim *suklenkama* iz susjednih sela, tkanima od vune u boji. Godine 1969. moglo ih se još vidjeti kako se nakon *košanja* (o tome kasnije) suše na rastočkim plotovima.⁵

U razdoblju poslije prvog svjetskog rata počeli su tkati i drugu vrstu pokrivača, poznatu pod nazivom *šarenica*. Naspram *suklenki* osnova im je bila od *preje*, dok je vunena potka bila različitiuh boja. Otuda i ime tom pokrivaču. Tkalo se u *jednožic*.⁶

Sačuvalo se i sjećanje na tkanje runastih pokrivača - *biljaca*. Oni su tkani tehnikom ulaganja pramenova: u osnovu, koja je mogla biti i od *preje* i od vune, ulažu se kratke niti od deblje ili slabije predene vune (Eckhel 1988, 36). Rastočke su tkalje nakon svaka četiri reda *čunkom* utkane potke prstima uvlačile pramenove (*kiče*) od debele, dvostruko premotane vune. Zatim su pramenove prerezale, pa je gornja površina *biljaca* izgledala poput runa. Za svog boravka u Slunju oko 1887. Ferdo je Hefele zapazio i tu tkalačku vještinu, te o njoj ostavio ovaj zapis: "Ima i 'kolano' tkanje, a tako se zove onda, kada se u osnovu raznobojne 'potke' utkivaju, iz česa postaju kičeni biljci i razne šarene torbe." (Hefele 1930, 19)

Osim za tri navedene vrste pokrivača u prošlosti se u Rastokama tkalo i sukno. Bile su to tkanine kojima je i osnova i potka bila vunena (bijela ili crna), a

⁴ Tri vreće iz zagrebačkog muzeja tkane su u jednožic (inv. br. 24049, 25050, 24951), a jedan krugovato (25048). Na jednoj od njih izvezen je i osobni znak crnim koncem u obliku nepravilnog križa.

⁵ Primjer je takva vunena pokrivača *suklenka* iz sela Slušnice kraj Slunja, pohranjena u Etnografskom muzeju u Zagrebu (inv. br. 19848). U razdoblju između dva rata tkala ju je Vida Tepavac. Za potku je upotrijebila bijelu vunu a osnovi je osim bijele dodala i (prirodno) smeđu vunu. Tkavši je s četiri *ničalnice* dobila je tkaninu s vodoravno postavljenim prugama nejednake širine (od 2,5 do 4 cm). Pokrivač je sastavljen od dva komada šivanjem, od kojih je svaki 228 cm dug, a 73 cm širok. *Suklenka* je za muzej otkupljena 1966.

⁶ Dvije se takve *šarenice* čuvaju u muzeju. Za jednu (inv. br. 19849) tkalja je kao osnovu upotrijebila grublju konopljinu bijelu nit, dok je potka od meko sukane bijele i smeđe vune. Tkanu je na dvije *ničalnice*: bijela pruga sadrži sedam, a smeđa pet redova potke. Taj je pokrivač sastavljen od tri dijela, od kojih je svaki 60 cm širok, a 170 cm dugačak.

Za drugu *šarenicu* (inv. br. 19850) vuna potke je bijele, smeđe i terakota boje, koje se izmjenjuju u nejednakim prugama (širine 1 do 2 cm). Sastavljena je od dva komada dužine 177 cm, a širine 70 cm. Na toj se *šarenici* izrazito "pahuljaste" površine primjećuje da je nakon tkanja bila još podvrgnuta doradi tzv. *košanjem*. Obje su *šarenice* nabavljene 1966. u selu Ladevac u rastočkoj okolici.

tkane su bile u *krugovato*. Otkano sukno zahtijevalo je još dodatnu obradu da bi tekstura postala kompaktnijom. Postizavalo se to postupkom valjanja u stupama na vodeni pogon (o čemu u nastavku). Sukno je bio osnovni materijal za izradu zimske odjeće: ženskih i muških ogrtača, prsluka, te muških hlača.

Kad je riječ o asortimanu tekstilne robe što su je rastočke domaćice izradivale, ne bi trebalo zanemariti ni onu vunenu odjeću što su je stvarale pletenjem. Svoje su ukućane opskrbljivale čarapama. Plele su ih od bijele vune s pet igala: stopalo glatkim bodom (sve se očice pletu pravo), dugački gornji dio (*grlo*) rebrastim bodom (dvije očice pravo, dvije krivo). Preko čarapa navlačilo se pletene crne *naratke*. Bili su to nazuvci čije je kratko *grlo* s unutrašnje strane imalo prorez, zatvaran mjedenim kopčicama. Redovnoj muškoj nošnji pripadali su i haljeci (*maje*). Bili su pleteni bijelom vunom na dvije igle rebrastim bodom.⁷ Poput sukna i čarape, *naratki* te *maje* doradivane su valjanjem u stupi.

Pletenje je u Rastokama pripadalo području ženskih poslova. No, starije su kazivačice zadržale u sjećanju i susrete s muškim pastirima iz susjednih sela koji su, nadzirući stoku na paši, pleli pritom čarape.

Valjanje

Vunene tkanine i pletenine zahtijevale su još konačnu obradu koja se provodila valjanjem i sabijanjem u tzv. mokrom postupku. Postizavalo se to na dva načina u dvama uređajima: valjanjem u stupama, te *košanjem* u *koševima*. U stupama se u prvom redu valjalo sukno. Znajući koliko je sukno u prošlosti bio upotrebljavan materijal - kako u civilnoj tako i u vojnoj odjeći - može se pretpostaviti da su Rastoke kao dio Slunja, značajnog vojničkog naselja, bile važnim stuparskim središtem. Hefe je zaključio: "Karlovački trgovci mnogo su više sukna trebali iz slunjskih stupa, dok nije bilo tvorničkoga sibinjca." (Hefe 1930, 17) Prodiranjem tvorničkih vunениh tkanina te istodobnim reduciranjem, pa i posvemašnjim nestankom odjeće od domaćih materijala, proporcionalno se smanjivao i broj rastočkih stupa. Prema Žalčevu zapisu u razdoblju nakon prvog svjetskog rata uz dvadeset i dva mlina postojale su još tri stupe u Rastokama (vlasnika Tone Vučete, Jane Petrovića, Vale Štefanca) te jedna ispod Slunja (vlasnika Močana-Medinih). (Žalac 1990, 84) Od njih su do početka drugog rata ostale dvije. Petrovićeva je stupa stradala u bombardiranju. Vučetinu su rastavili partizani da bi u nju smjestili agregat za električnu struju kad su 1943-44. u Rastokama - tad već oslobođenom teritoriju - boravili članovi narodne vlade Hrvatske.

U doba istraživanja, dakle, u Rastokama nije više postojala niti jedna stupa. Stoga je zapis o njima nastao na temelju sjećanja kazivača, a donekle dopunjen podacima iz tehničkog opisa, što ga je na temelju vlastita sjećanja izradio 1988. domaći sin, inženjer strojarstva Milan Holjevac. Tome su pridodani podaci očevica,

⁷ Taj je rebrasti bod bio nekom vrstom nacionalnog obilježja. Dok su *maje* Rastočana Hrvata bile pletene rebrastim bodom, u njihovih su susjeda iz srpskih sela bile pletene *na rede* (bod kojim se s lica i naličja pletiva plete samo pravim očicama).

već spomenutog Hefelea, koji je u svom članku o narodnom suknarstvu (prvi put objavljenom 1887.) posebno opisao upravo slunjsku stupu sa svekolikim nazivljem, te dao izraditi model, koji je bio izložen u tadašnjem zagrebačkom Obrtnom muzeju.⁸

Kako se za pogon stupe koristila vodena energija, bile su smještene u podrumskom dijelu mlinova. Zbog tame koja je u njima vladala, muklog šuma stvaranog udarcima teških batova o vlažno sukno, te škripe drvenog uređaja, stupe su izazivale veliki strah u djece, pa su ih ona najradije zaobilazila.

Uređaj se sastojao do drvenog žlijeba kojim se vodu usmjeravalo na uspravno kolo (*kolnjaš podljevak*) s radialno postavljenim lopaticama (*pera*). Kolo je spojeno s vodoravno položenom drvenom osovinom (*vreteno*), na čijem su suprotnom kraju bili smješteni klinovi podizači. Pri rotaciji vretena, izazvanoj vrtnjom kola, podizači su u izmjeničnom ritmu pokretali masivne drvene *batove*. Na plohi kojom su udarali po tkanini *batovi* su bili oblo nazubljeni da - po Hefelovim riječima: "... svojim zubima dosta brzo sukno prežvaču." (Hefe 1930, 22). Ispod batova bilo je veliko drveno *korito* u kojem se nalazilo sukno za valjanje. Cijevima položenima iznad *korita* dovodila se voda kojom se sukno pri udaranju stalno vlažilo. Hefe je zapazio da je za valjanje sukna povoljnije kad voda nije prehladna, a znano je da su u nekim stuparskim središtima, primjerice u Bosni i Hercegovini, vodu čak i grijali. (Drljača 1959, 63) Prirodne osobine Slunjičice, čija se voda ni zimi ne leđi, zacijelo su tome pogodovale.

Postupkom valjanja tekstura se tkanine zbije i zgusne, vuna izgubi dlaku, pa time sukno postaje čvrsto i nepromočivo. Kad bi *mlinaru* (jer vlasnik stupe bio je uvijek i vlasnik mlina) seljaci donijeli sukno na valjanje, ovaj bi ga najprije izmjerio, te mjere unio u svoju knjigu. Dužinska mjerna jedinica bio je *rif* (iznosi približno 71 cm). Po tome se određivala i cijena, jer se valjanje naplaćivalo novcem. Zatim bi mlinar u sukno uvukao obilježje, kiticu obojene vune, kako bi ga vlasnik - kad sukno valjanjem promijeni izgled - mogao identificirati. Balu sukna bi potom presavio u velike nabore i sašio rubove, kako bi pri valjanju svaki dio sukna bio ravnomjerno udaran. Valjanje jedne količine sukna trajalo je neprekidno dva do tri *reda*, a *red* je vremenska jedinica od 24 sata.⁹ Zbog toga je mlinar i noću ustajao da bi nadgledavao valjanje.

U toku postupka sukno se smanjilo za približno 25% dužine. Hefe je to izrazio ovako: "Iz oke vune dolazi obično jedan i pol rifa nevaljana ili rif i četvrt valjana sukna". No, to je ovisilo i o dužini valjanja, pa je u nastavku zapisao: "Tko je odlučio sukno prodavati, taj ga daje valjati na jedan red, samo da ga bude više; dočim, ko daje sukno za sebe valjati, obično pogodi sa stuparom da mu sukno 'do mjesta' izvalja, a to će reći: što najbolje može". (Hefe 1930, 20-21)

⁸ Današnji Muzej za umjetnost i obrt.

⁹ Holjevac, međutim, navodi da valjanje traje 5-6 redi (Holjevac 1988, 13), što mi se čini ponešto pretjeranim. I iz drugih je područja znano da valjanje traje toliko. Primjerice, u Istri je trajalo između 24 i 48 sati (Ribarić 1953, 77); u okolici Travnika obično 24 sata, u slučaju tvrde vune 36-48 sati (Šmalcelj 1936, 168).

Osim sukna u stupama se valjalo i *maje*, čarape, *naratke*, koji su na taj način postajali toplijima i trajnijima. No, njihovo je valjanje smjelo trajati samo pola sata kako se ne bi pletivo odviše stislo i odjeća smanjila.

Sudeći prema iskazima kazivača, valjanje je bio unosan posao. U rastočkoj društvenoj zajednici upravo su vlasnici stupa bili najimućniji ljudi. Stoga se može zamisliti kakvu je bitnu ekonomsku promjenu za mnoge Rastočane izazvao prestanak upotrebe domaćeg sukna.

Drugi način dorade vunениh tkanina obavljao se u znatno jednostavnijim i nimalo mističnim uređajima, *koševima*. I tu je riječ o napravama na vodeni pogon, ali se umjesto mehaničkog udaranja koristi energija tlaka. *Koš* je bio oblikovan poput kace, ali mu drveno oplošje nije bilo puno, već poput cjedila provrtano ravnomjerno raspoređenim rupama. Smješteni su bili ili ispod slapa ili uz *mlinicu*, pa se istim žlijebom kojim se dovodila voda za pokretanje mlinskog kola mogla dovesti i za *koš*. Pritom je bilo neophodno da žlijeb bude smješten visoko iznad *koša* kako bi pad vode bio snažan da brzi mlaz svojom energijom okreće tkanine u *košu*. Da ih, međutim, tim mlazom ne bi i otplavio, voda je morala neprestano otjecati kroz otvore na stijenkama. Učinak valjanja u *košu* bio je drugačiji od valjanja u stupama. Dok se tamo pod udarcima snažnih batova sukno stislo i izgubilo dlake, u *košu* se vunu omekšalo a tkanina je postajala rahlija. Zbog toga se u koševu stavljalo *biljce*, *suklenke* i *šarenice*. Vrtanjem pod mlazom vode vuna je "puštala vlas", pa su glatkiji vuneni pokrivači dobivali puniju teksturu i postajali mekšima. Kod *biljaca*, pak, namjena je bila - prema Šmalcelju: "... da se zatvore razmaci između redova tkanja i da se bičevi razbace, tako da biljci budu što zatvoreniji" (Šmalcelj 1938, 142).

U razdoblju poslije prvog svjetskog rata uz četiri stupe u Rastokama je radilo i sedam koševa (Žalac 1990, 84). Njihova je sudbina bila sretnija od stupa jer ih je svih sedam preživjelo doba drugog svjetskog rata. Razlog tom kontinuitetu jamačno treba tražiti u sekundarnoj namjeni *koševa*: pranju upotrebljivanih vunениh pokrivača i podnih prostirki (primjerice, dosta uobičajenih tepiha tkanih od krpenih trakova). Te bi tkanine postajale čiste i osvježene samim *košanjem* bez dodavanja ikakvih sredstava za pranje. U 1969. godini seljaci iz Cvijanović-Brda, Primišlja, Rakovice i drugih naselja šire slunjske okolice donosili su još svoje tkanine na čišćenje u Rastoke. Ostavljene da se suše po plotovima, ogradama mostića ili na posebnim motkama predstavljale su lijepu zbirku uporabnog domaćeg tekstila. U to se vrijeme, čak, Jozo Holjevac iz Donjih Rastoka, čiji je *koš* već bio dotrajao, spremao da ga zamijeni novim, što mu ga je trebao izraditi jedan slunjski stolar.

Rastočko iskustvo zadovoljavajućeg čišćenja tkanina samom vodom, bez ikakvih kemijskih sredstava, u našoj novostvorenoj ekološkoj svijesti ne bi valjalo zanemariti.

III.

Kako je u uvodu bilo spomenuto tekstilna se proizvodnja, kakva je nastajala u domovima slunjskih Rastočana, promotrila u njezinu ergološkom i tehnološkom aspektu. Vrijeme je da se zapitamo što nam ta kulturna pojava kazuje kad je promotrimo u njezinu društvenom i ekonomskom aspektu. Čitalac je mogao zamijetiti da se cio opisani kompleks sastoji zapravo od dvije komponente kad se kao kriterij uzme: spolna segregacija proizvođača; namjena proizvodnje; značenje u okviru seoske ekonomike.

Pokazalo se da je cjelokupni proces osnovne proizvodnje tekstila - od uzgoja sirovina do stvaranja tkanine - pripadao u Rastokama području ženskih poslova. Osim mogućeg, ali ne obveznog, sudjelovanja muškaraca pri stupanju snoplja, sve su ostale radnje obavljale žene. Vještinu ovladavanja tim postupcima, s upotrebom svih navedenih pomagala i znanjem o tehnološkom procesu, u pravilu je svaka ženska osoba u selu naučila u svojoj kući za djevojačke dobi, jednako kao što je svladala umijeće oko pripremanja hrane, vrtlarstva ili poljskih poslova. Stoga postupci oko uzgoja tekstilnih sirovina, njihove grublje i finije prerade, predenja, tkanja i pletenja pripadaju području ruktovorstva. Tek neke od tehnoloških faza, poput snovanja i navijanja osnove, mogle su se smatrati specijalističkim poslovima, premda su i njih obavljale domaćice, ali one s više darovitosti. I, najzad, namjena je toj svekolikoj djelatnosti bila u tome da se osigura rublje i odjeću za potrebe samo svoga kućanstva, samo svojih ukućana. Ta je djelatnost, dakle, bila sastavnim dijelom autarkičnog gospodarenja i nije joj bila svrha da stvori novčanu dobit.

Dorada i čišćenje vunениh tkanina, što se obavljalo valjanjem u stupama i *koševima*, pripadalo je u Rastokama području muških poslova. Pritom nije nevažno da je ta djelatnost bila komplementarna mlinarenju; naprave su bile ili smještene u istoj zgradi gdje i mlinski uređaj ili u neposrednoj blizini.¹⁰ Nije bila rijetkom praksa da je seljak iz okolice, donijevši sukno za valjanje, ponio sa sobom i žito za meljavu. No, valjanjem se nisu bavili svi muškarci u Rastokama, već samo *mlinari*; pojedinci koji su posjedovali uređaje i imali o njima znanje što su ga stekli posebnim naukovanjem. Prema tome, taj je segment tekstilne djelatnosti pripadao (polu)obrtništvu. Nadalje, ta djelatnost nije bila namijenjena samo potrebama vlastitog kućanstva već potrebama stanovnika šire okolice, područja koje je zahvaćalo sva naselja južnog Korduna. Bila je, dakle, uslužnom djelatnošću, pa se i učinak naplaćivao novcem. A raspolaganje gotovim novcem u gospodarenju što se inače odlikovalo autarkičnošću, automatski je pogodovalo stvaranju imućnijeg sloja.¹¹

¹⁰ Bilo je to uobičajeno i u drugim krajevima, primjerice u Istri. Tamo su stupe također bile na istom lokalitetu s mlinovima (Ribarić 1953, 70).

¹¹ Ta je pojava poznata i iz drugih stuparskih centara. Za Istru Jelka Ribarić piše: "Upravo stoga što su uvijek raspolagali nekom gotovinom, stupari su se ubrajali među imućnije seljake, čemu je naravno pridonio i njihov istovremeni mlinarski zanat" (Ribarić 1953, 78).

Što nam kazuje rastočko tekstilno umijeće promotrimo li ga u okviru šireg tematskog konteksta? U redosljedu postupaka, u oblikovanju većine pomagala i naprava te njihovu nazivlju, pruža istovjetnu sliku praksi većine susjednih hrvatskih i bosanskih područja, ali i mnogo šire. Znano je koliko je cio kompleks pređenja i tkanja utemeljen na zajedničkoj slavenskoj baštini (Gavazzi 1959, 5). Dovoljno je, kao potvrdu tome, spomenuti i tako suptilni element kao što je sustav brojenja niti; on je u Rastokama podvrgnut broju 3 odnosno 6, a isti je sustav brojenja poznat i održao se - prema Gavazziju - u većine Slavena sve do našeg vremena (Gavazzi 1978, 18).

Gledajući u pojedinostima, tekstilna tehnologija u Rastokama pokazuje visok stupanj podudarnosti s takvom djelatnošću u Lici kakvom su je opisali Ivo Šmalcelj (1938, 138-145) i Mara Hećimović-Seselja (1985, 79-97). Ta činjenica ne začuđuje podsjetimo li se da su mnoge od rastočkih obitelji porijeklom iz Like, poglavito iz Brinja (Žalac 1990, 85-86). No, koliko god cio taj kompleks nosi dinarska obilježja (primjerice: preslica kopljasta tipa, naziv *rašak* za mahalo, znatna upotreba vune za tkanje i pletenje), toliko sadrži i neka obilježja panonske etnografske zone, na čijem se graničnom području Rastoke nalaze. Očituje se to u nazivu *krosna*, svojstvenom kajkavcima, nasuprot nazivu *tara* kako tkalački stan označuju štokavci (Šmalcelj 1938, 139). Očituje se i u proizvodnji platnenih posteljnih prekrivača (usporedo s dinarskim vunanim biljcima, suklenkama i šarenicama), kojima je - prema Marijani Gušić - upravo na Kordunu najjužnija granica prostiranja (Gušić 1955, 173).

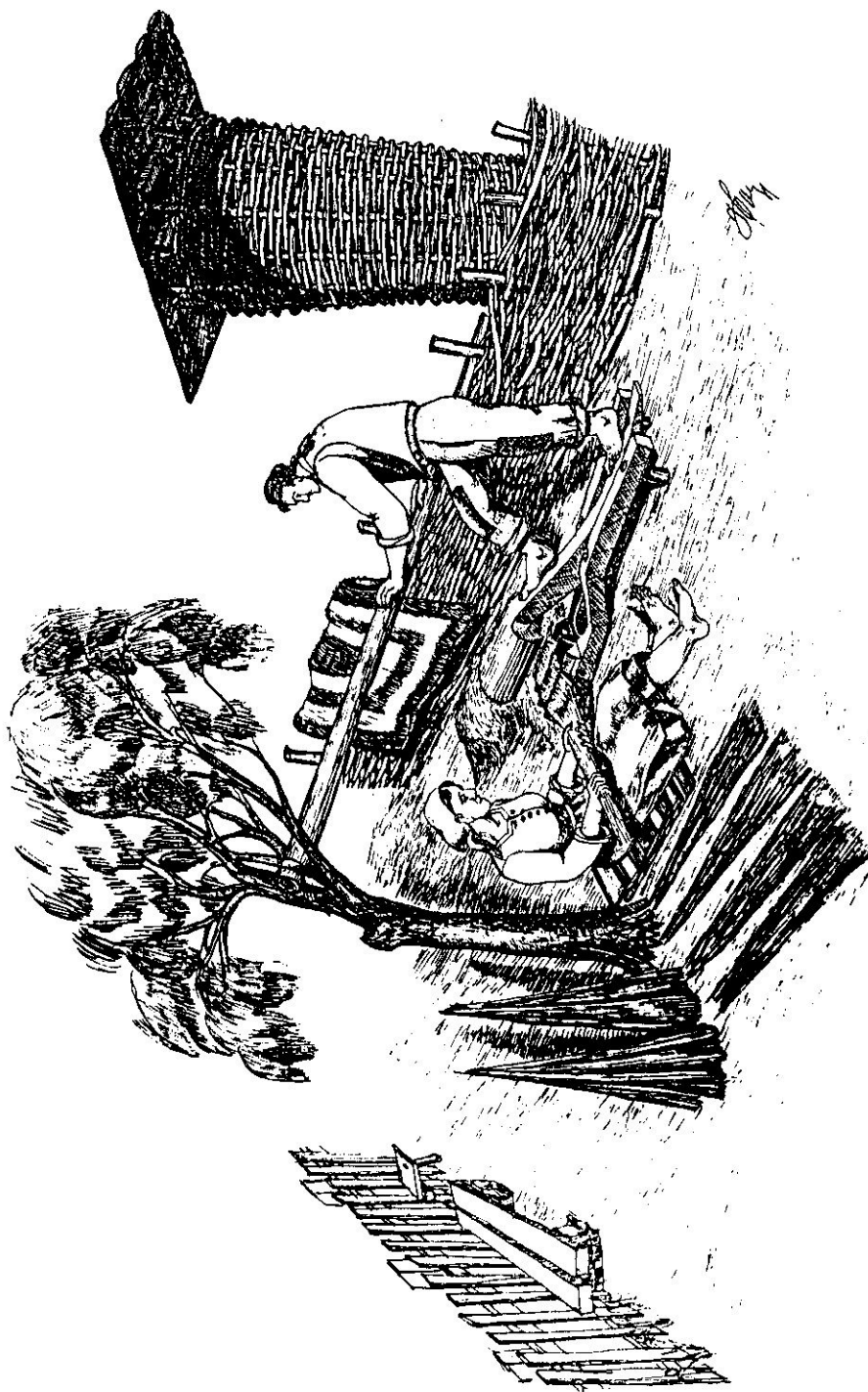
I najzad: što se zagledanjem u tekstilno umijeće Rastočana moglo saznati o njihovu načinu života? U razgovoru sa stanovnicima u vrijeme istraživanja, stekao se dojam kako se oni ne smatraju seljacima. To njihovo uvjerenje, pretpostavljam, nije nastalo zbog stvarne neposredne blizine gradića Slunja,¹² već na osnovi njihova posebnog ekonomskog položaja kojemu je uporište bilo u mlinarenju i, u ranijim razdobljima, valjanju sukna. Ono im je omogućivalo stalnu novčanu dobit, pa je njihov udjel u agrarnoj ekonomici bio nešto manji. Podsjetimo se, Rastočani se nisu, poput svojih susjeda, bavili uzgojem ovaca, mada im je vuna trebala. Imali su novca da je kupe. Kao što se nisu, primjerice, bavili ni izradom preslica i vretena, već su ih nabavljali na sajmu. Pa čak ni na sajmu u Slunju nisu trebali odlaziti. "Kada se sa sajma u Slunju već sve razišlo," - piše Žalac - "tek bi se tada, poslije podne u Rastokama nastavila glavna trgovina za sav onaj narod koji je morao preko Koranskog mosta prijeći u pravcu Cetingrada, Cvitovića i Cvijanović-Brda, te Veljuna i Karlovca. Tu se tada dovršavalo kupovanje i preprodaja stoke, svinja, ovaca, pilo likovo i trošio preostali dio novca". (Žalac 1990, 100)

Ipak, potvrđuje to i kompleks tekstilne djelatnosti, Rastočani su, posebice ženski svijet, živjeli seoskim načinom života. Bili su u najužem doticaju s prirodom i uzimali od nje najviše koliko su mogli. Od prirode su naučili i zakon reciklaže. Podsjetimo se: nisu *pazder* bacali u smeće ako su imali slamnati krov, već bi njime začepljivali pukotine! Nisu im bili strani magijski postupci kojima su nastojali udobrovoljiti prirodu i osigurati dobar urod.

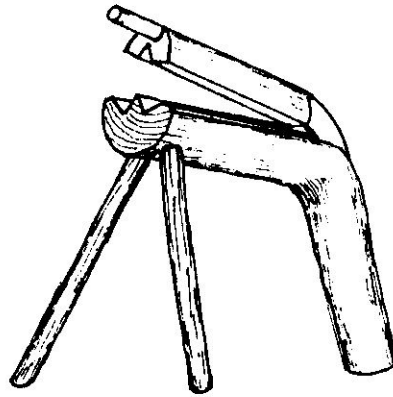
¹² Godine 1961. u Slunju je prebivalo 1123 stanovnika; u Rastokama 177.

I, naposljetku, ne zaboravimo prela, te radno-zabavne domjenke na kojima su se okupljali u zimskim večerima. Mada u znaku preslice i vretena, na prelima su se seljani okupljali da bi u neposrednom kontaktu razmijenili informacije i komentirali svakodnevnu zbilju, šalili se, ali i prenosili svoje glazbene i usmeno-književne tradicije, bili u prilici da odaberu budućeg supružnika ili barem iskažu neku svoju naklonost. Riječju, prela su bila jednim od nezaobilaznih kohezivnih činitelja rastočke društvene zajednice.

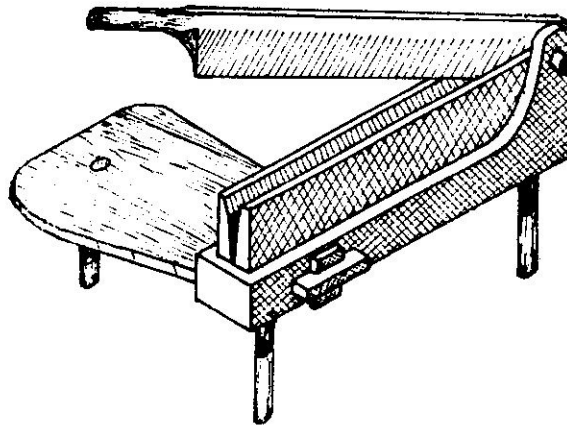

Stupanje lana i konoplje

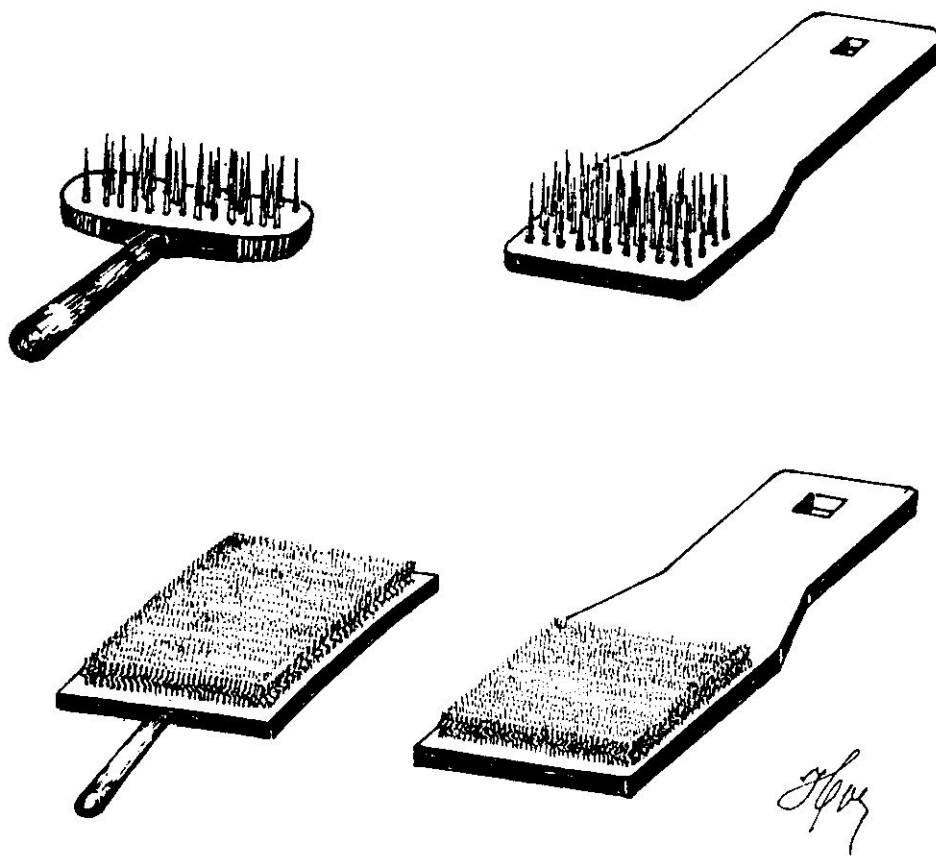

Tukača

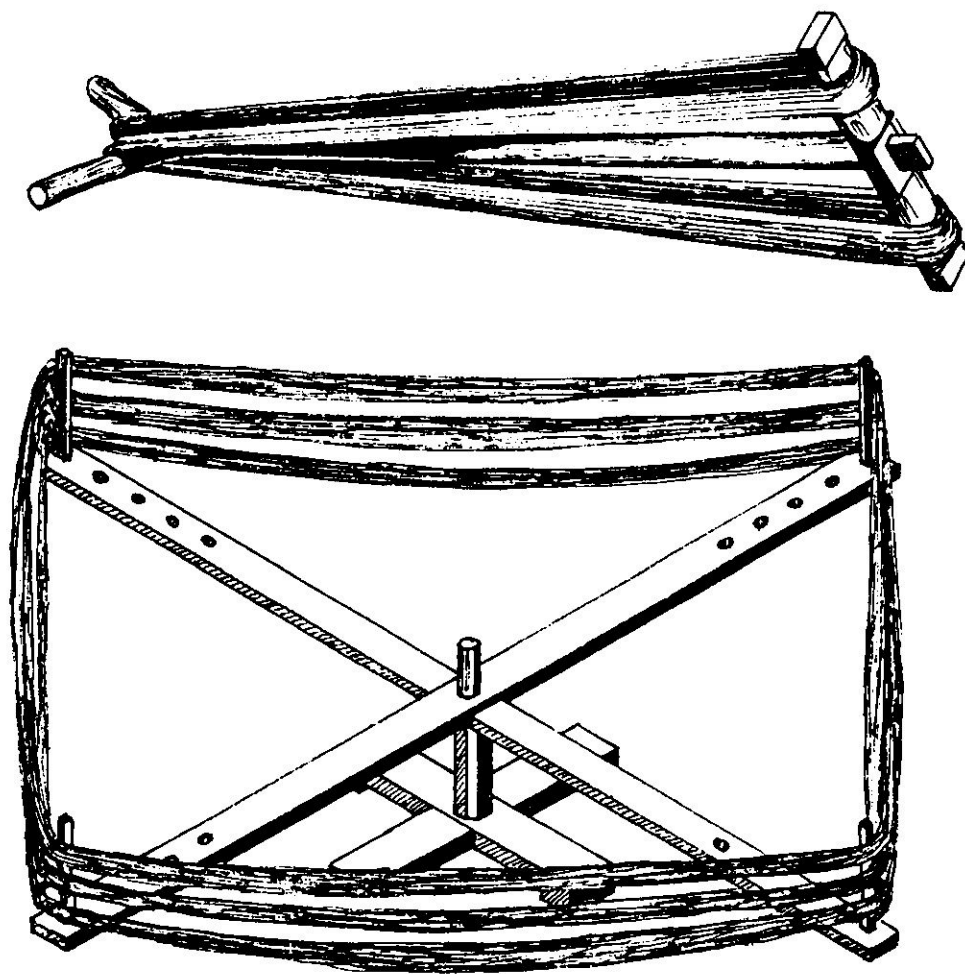

Trlica

A. Muraj

Grebeni i grdaši

M. Holjevac

Rašak i vitlenka

(Crteži: Milan Holjevac)

Preslica i vreteno, Rastoke 1969.

Slunjske Rastoke

LITERATURA

- Barlek, Josip
1984 *Preslice u Hrvatskoj*, (Katalog izložbe), Etnografski muzej, Zagreb.
- Drljača, Dušan
1959 "Valjanje i stupanje sukna u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, Etnologija*, Sarajevo, NS 14, 61-75.
- Eckhel, Nerina
1988 "Uzgoj i obrada tekstilnih sirovina i proizvodnja tekstila", u: *Čarolija niti, Vještina narodnog tkanja u Jugoslaviji*, Muzejski prostor, Zagreb, 25-40.
- Fras, Julije Franjo
1988 *Topografija Karlovačke Vojne Krajine. Mjestopis iz godine 1835*, Ličke župe, Gospić.
- Gavazzi, Milovan
1959 *Sudbina stare slavenske baštine kod Južnih Slavena*, Etnološko društvo Jugoslavije, Beograd, (Biblioteka Etnološkog društva Jugoslavije, 2).
1978 *Vrela i sudbine narodnih tradicija*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Gušić, Marijana
1955 *Tumač izložene građe*, Etnografski muzej, Zagreb.
- Hećimović-Seselja, Mara
1985 *Tradicijski život i kultura ličkoga sela Ivčević Kosa*, Mladen Seselja, Zagreb; Muzej Like, Gospić.
- Hefele, Ferdo
1930 *Naši domaći obrti*, [Hrvatski radiša], Zagreb, (Knjižnica Hrvatskog Radiše, 7).
- Holjevac, Milan
1988 *Konstrukcija i oprema mlinova žličara i vodnih postrojenja u Rastokama*, rkp. br. 1329, Zavod za istraživanje folklor, Zagreb.
- Ribarić, Jelka
1953 "Stupe i stupanje sukna u Istri", *Zbornik za narodni život i običaje*, Zagreb, 37, 69-80.
- Šmalcelj, Ivo
1936 "Prerada i upotreba vune u seljačkoj kući u okolici Travnika", *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 2, 161-169.
1938 "Dobijanje i prerada vune u dolini Gacke (Lika)", *Vjesnik Etnografskog muzeja u Zagrebu*, Zagreb, 4, 138-145.
- Žalac, Tomo
1990 *Rastoke, Na slapovima Slunčice*, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Zagreb.